

Економічна політика та становлення нової системи господарювання

Геєць В.М., акад. НАН України

ПОЛІТИЧНА Й ЕКОНОМІЧНА РЕФОРМИ: ПИТАННЯ СИНХРОНІЗАЦІЇ¹

Згідно з позицією автора про необхідність забезпечення в подальшому в довгостроковому відношенні суспільного і економічного прогресу, на основі аналізу суперечностей трансформаційного процесу в трикутнику суспільство – держава – економіка обґрунтовані напрямки синхронізації змісту політичної і економічної реформ.

Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні після більш ніж десятилітніх змін і значною мірою спонтанних пошуків шляхів виходу з кризи, що охопило не тільки економіку, але і багато сторін життя суспільства в цілому, мають знайти насамперед упорядкованість і цілеспрямованість. Саме тому влада прагне відшукати новий баланс інтересів і механізмів взаємодії між державою, ринком і суспільством, оскільки лише на цьому шляху можливе подальше просування вперед. Складність проблеми полягає в тому, що її рішення вимагає не просто (як того хочеться багатьом) перерозподілу влади між інститутами, що представляють державу, ринок, суспільство в цілому, а, у зв'язку зі зміною суспільних цінностей і пріоритетів за роки реформ, – трансформації самих цих інститутів, орієнтованої на досягнення нового консенсусу, у тому числі і політичного. Саме тому спроба здійснювати надалі зважену політичну реформу, яка відповідала б задачам, що вимагають свого рішення вже на початку XXI ст., є своєчасною і надзвичайно актуальною. При цьому основою має стати суспільно апробована концепція реформи політичної системи, що враховує взаємини суб'єктів політичної системи і її функцій в реаліях майбутнього, дозволяє розвиватися інститутам громадянського суспільства при взаємодії з інститутами влади, активізації ролі засобів масової інформації і відповідних процесів інтеграції політичної системи України в європейську і світові політичні структури. Найбільшої уваги економістів і політологів тут заслуговує питан-

¹ Доповідь на зустрічі учених-економістів Національної академії наук України і Російської академії наук (21–22 травня 2001 р., м. Одеса).

ня про те, які зміни мають здійснюватися в державі, суспільстві й економіці (оскільки саме тут найбільшою мірою відбувається зіткнення і взаємовплив інтересів) для того, щоб досягти бажаного успіху і діяти, забезпечуючи взаємоузгодження з тими процесами, що відбуваються в усьому світі.

Зміни у функціях держави кожної країни, а особливо тих, котрі утворилися внаслідок розпаду колишнього СРСР, обумовлені тим, що суспільство відчуває зростаючі перевантаження, викликані ослабленням і розривом традиційних економічних і соціальних зв'язків, соціальним розмежуванням, міжетнічними і міжконфесійними конфліктами. Звідси – потреба в підсиленні історичної ролі держави як гаранта соціальної стабільності, покликаною насамперед захистити суспільство від хвилі насильства і злочинності, маскультури, забезпечити необхідну допомогу найнужденнішим, зберегти свою ідентичність перед погрозою глобалізації як економічного, так і громадського життя в цілому.

Ідея зміцнення держави є пануючою в суспільстві, але не держави минулого, а держави майбутнього, що діє прозоро, ефективно, цілеспрямовано. Однак сама по собі офіційна теза про підсилення регулюючої функції держави в ринковому господарстві на відміну від керівної ролі не може бути реалізована шляхом механічного збільшення зусиль органів державної влади. Потрібно не тільки сформувати, але і реалізувати нову парадигму державного регулювання, що за своїм новим змістом повинна багато в чому відрізнитися від того, що маємо сьогодні.

Насамперед слід зазначити історичний характер систем державного регулювання. У розвинутих країнах спостерігалось декілька їх специфіко-історичних трансформацій. Зокрема, у 30-ті рр. йшлося про перехід від нерегульованого ринку до кейнсіанської парадигми, у 70-ті рр. – від кейнсіанської до монетаристської парадигми. Зараз у світі постало питання про регулювання ринку на наднаціональному рівні.

Вихідним елементом сучасної концепції держави є те, що інститути державного регулювання не стають заміною процесів ринкової самоорганізації, але й не виступають лише як надбудова над ринковою стихією. Йдеться про формування єдиного цілого, перенесення центра державного впливу на інституціональну та управлінську діяльність на всіх рівнях господарського комплексу. Потрібний перехід від сугубо адміністративних за своїм змістом заходів у сфері лібералізації і дерегулювання економіки до встановлення нового господарського порядку, що враховував би загальні закономірності ринкового розвитку й особливості країни, поєднував би цінності економічної лібералізації з інтересами суспільства, самостійність та ініціативу суб'єктів ринку із задачами підвищення ефективності суспільного відтворення, зростання добробуту населення.

При цьому вихідним положенням реалізації такого сценарію є твердження про те, що у світі в цілому, завдяки інформаційній революції і новим інформаційним технологіям, можливе створення Єдиної системи управління суспільним розвитком, що сприятиме забезпеченню подальшого прогресу в перехідній українській економіці. Разом з тим лібералізація, приватизація, фінансова стабілізація в частині монетарних і бюджетних обмежень не привели до виникнення динаміки змін, які включили б у дію нові фактори ефективного росту. Навпаки, утворилася нерівність в царині доступу до ресурсів, до інформації, до політичної влади. Створено сприятливі умови для активізації діяльності монополій, повсюдного поширення практики двосторонніх угод. Не сформовано гнучкого механізму пристосування загальної суми анонімних запитів. В підсумку український ринок не став вектором локалізації ресурсів і підґрунтям створення нових продуктивних сил, а держава багато в чому формувала свої функції значною мірою під впливом ірраціональних уявлень і чекань щодо тієї ролі, яку вона мала грати за умов переходу до відкритого суспільства з ринковою соціально орієнтованою економікою. У табл. 1 наведений перелік деяких основних функцій держави, що відповідали уявленням про її становлення на початковому етапі трансформаційного процесу, і погляди, що мають місце в даний час чи відповідають уже сьогоднішньому баченню тих змін, які повинні відбутися в майбутньому.

Зіставлення виділених у табл. 1 уявлень про функції держави на етапі одержання суверенності й після перших десяти років перетворень свідчить про їхні істотні зміни.

Першоосновою у розвитку процесу державного будівництва вважалося і продовжує вважатися його здійснення на основі національної ідеї, що одночасно і відповідає дійсності. Разом з тим, за роки перетворень ця основоположна складова виявилася досить розмитою, оскільки ментальність і уявлення про національну ідею, залежно від регіонів України, мають свою специфіку. Але проблема полягає не тільки в “регіоналізації” поглядів щодо національної ідеї. Серйозні розбіжності в уявленнях про цю ідею мають політичні партії та рухи, а також окремі прошарки населення, у залежності від того, до якої групи вони належать. Значна маса населення, згідно з опитуваннями соціологів, на тлі реального зубожіння і безробіття залишається індиферентною навіть до такої проблеми як розпад держави. Таким чином, значне соціальне розшарування населення обумовлює і зміну поглядів на процес становлення держави, а тому попереду за рахунок серйозних змін в політиці державотворення потрібно забезпечити узгодженість дій щодо проведення подальших політичної й економічної реформ, орієнтованих на зміцнення власне процесу державного будівництва в інтересах всього суспільства, а не в інтересах окремих олігархічних груп чи бюрократичних

структур. Основним тут має стати налагодження взаємодії в трикутнику суспільство – держава – економіка, про що йтиметься далі.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз уможливлених уявлень і реальних поглядів на розвиток держави в умовах переходу до ринку і відкритого суспільства

Задуми і декларації (початок 90-х рр.)	Реалії та перспективи (2001 р.)
<ul style="list-style-type: none">- Процес державотворення на основі національної ідеї.- Чим менше влади і держави, тим краще для суспільства в цілому і кожної особистості зокрема.- Незалежний розвиток держави.- Патріотизм державної еліти.- Ефективне управління.- Держава в соціальноорієнтованій економіці підсилює соціальну підтримку населення.- Чітка законодавча база, що регулює господарські відносини.- Протидія корупції.- Відповідальність держави перед суспільством.- Підтримка конкурентного середовища.- Відокремлення інтересів влади і бізнесу.- Прозорість і підконтрольність діяльності інститутів держави суспільству.	<ul style="list-style-type: none">- Розвиток держави багато в чому визначається міжнародними нормами і структурами.- Змушена зміна моделі рольових функцій держави і пошук шляхів ефективного співробітництва держави і бізнесу.- Розмитість національної ідеї щодо соціально-ціннісної орієнтації державного будівництва.- Держава як повноправний учасник ринку.- Корпоратизація і зрощування інтересів бюрократичних і бізнесових структур.- Бюрократизація взаємодії держави і бізнесу.- Перетворення адміністративного ресурсу на політичний ресурс.- Відсутність ефективних механізмів суспільного контролю за діяльністю органів державної влади.- Необхідність мати дієздатну владу для забезпечення і розвитку суспільства та економіки.- Держава знизила свій вплив і підтримку особистості та послабила рівень соціального захисту населення.- Високий ступінь монополізму і корпоративізму.- Необхідність перерозподілу функцій управління: від держави до громадянських інститутів.

Одним з наріжних каменів такої взаємодії має стати зміна позицій стосовно ролі держави в суспільному й економічному розвитку. Раніше існуюча теза і спроба реалізувати її за принципом “чим менше влади і держави, тим краще і для суспільства в цілому і для кожної особистості зокрема” за роки трансформаційних перетворень показала, що така ідеологія не є дієвою, бо у сучасному цивілізованому світі актуалізувалася необхідність створення єдиної системи управління суспільним розвитком. Причому ця проблема має конкретне практичне наповнення. Саме в такому напрямку відбувається пошук шляхів ефективного втручання в громадське життя і

взаємопов'язування інтересів окремої людини та її ініціативи зі спрямованістю глобальних змін. Останні значною мірою “нормують” поведінку, і роль національної держави в цих та багатьох інших процесах подібного характеру зростає, а не звужується, хоча масовим є і протистояння цим процесам.

Десять років тому вважалося, що можна здійснити незалежний в багатьох відношеннях розвиток держави, і насамперед – незалежний від зовнішнього впливу. Разом з тим, загальносвітовий процес розвитку характеризується об'єднанням держав і, в першу чергу, на європейському континенті при зростаючому домінуванні глобальних змін та дій міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій. Все це змусило переосмислити процес змін і орієнтацій у подальшому розвитку держави з урахуванням факторів, пов'язаних з майбутнім входженням до Європейської співдружності, пошуком шляхів до співробітництва з військовими блоками тощо. В економічному розвитку Україна надзвичайно залежить від зовнішньої кон'юнктури, що змушує переглядати романтичні позиції, які мали місце на початку перетворень, у частині поглядів на незалежний розвиток України як держави. Сьогодні доводиться значною мірою виходити з того, що подальший процес побудови держави і його вплив на розвиток економіки і суспільства буде багато в чому визначатися на перспективу міжнародними нормами, правилами, міжнародними організаціями й альянсами з природним урахуванням національних особливостей державного будівництва і регіональних особливостей розвитку економіки і суспільства в цілому.

У процесі державного становлення значну роль відіграють фактори, пов'язані з патріотизмом державної еліти, відповідальністю держави перед суспільством, прозорістю і підконтрольністю діяльності інститутів держави суспільству. За роки перетворень ці питання набули ще більшої актуальності у світлі майбутніх реформ, бо в Україні поки що відсутні ефективні механізми суспільного контролю за діяльністю органів державної влади, а судова система вимагає істотної трансформації, оскільки і громадяни, і юридичні особи часто не мають змоги захистити свої громадянські й економічні інтереси на сучасному рівні. Крім того, існує корпоратизація і зрощування інтересів бюрократичних і бізнес-структур, а ведення бізнесу значною мірою продовжує залежати від підконтрольності бюрократії. Можна стверджувати про бюрократизацію взаємодії держави і бізнесу, що стає загрозою подальшим ринковим перетворенням, оскільки участь державного апарату в цих процесах не тільки здорожує бізнес, а і, що найбільш важливо, придушує ініціативу в частині здійснення підприємництва. Тому актуальною залишається задача відокремлення влади від бізнесу, як раніше була нагальною вимога скоротити участь держави в економічній діяльності через створення умов для участі держави як повноправного учасника ринку, а не “нічного сторожа”, який часто використовує можливості власного збагачення за рахунок майна, що має

оберігати. На шляху бюрократизації взаємодії апарату та бізнесу і зрощування їхніх інтересів повинна стояти чітка система протидії корупції. Разом з тим, дотепер таку систему не створено й актуалізувалося завдання підвищити дієвість влади для забезпечення розвитку суспільства й економіки, що на сьогодні викристалізувалося в заходи по здійсненню адміністративної реформи, перші кроки якої ще здійснювалися протягом 2000–2001 рр., були швидше не вдалими, ніж вдалими. Саме тому в рамках подальшої політичної реформи це завдання варто здійснити, бо успіх подальшої трансформації в економіці є можливий тільки у разі переходу до новітньої економічної моделі замість реалізованої, незважаючи на те, що вона функціонує і навіть забезпечує економічне зростання протягом останніх двох років.

Ординарність перетворень та ординарні успіхи в економічному зростанні, які характеризуються прискоренням зростання протягом 2–3 років, а потім усередненням їх до 2–3 % на рік, не тільки не розв'яжуть, а навпаки – загострять проблеми, перш за все соціальні, в Україні. Саме тому мова має йти про такі політичну й економічну реформи, що дозволять досягти усталених, а не ординарних успіхів.

Мова в цілому має йти про таку модель, яка б забезпечила довгострокові зростання, що перевищують можливості, закладені в стандартний пакет реформ, розтиражований у всьому світі, але який так і не дозволив країнам, що його застосували, добитися унікальних успіхів, перш за все в частині економічного зростання на рівні 8–10 % на рік протягом не одного-двох років, а протягом десятиліття чи десятиліть, як то має місце, наприклад, в Китаї.

У нових умовах і завдяки трансформаційним процесам, що ініціювала держава, мала бути створена модель соціально орієнтованої економіки з ефективно діючою новою системою соціального захисту і підтримки населення. Проте, на сьогодні держава послабила рівень соціального захисту населення і знизила свій вплив і, що особливо важливо, підтримку особистості, не надавши надійних механізмів і гарантій як у частині заохочення до високопродуктивної праці, так і в частині нагромадження коштів для ефективного і гарантованого захисту від проблем старості, хвороб, інвалідності, а також у частині примноження свого достатку за рахунок ефективної діяльності.

Замість бажаної підтримки конкурентного середовища в країні має місце високий ступінь монополізму і корпоративізму, що можна поправити тільки шляхом перерозподілу, у тому числі функцій управління від держави до громадянських інститутів, діяльність яких стимулюватиме підвищення процесів прозорості в державному управлінні та бізнесі.

У цілому первісно передбачалося, що процеси суспільного й економічного розвитку відбуватимуться при активному розвитку класичних основ демократії і лібералізації суспільного й економічного життя. Проте, як видно з табл. 2, замість інститутів громадянського суспільства, що в умовах

переходу до ринку і відкритого суспільства виявилися не підготовленими і фактично не сформованими для відповідної діяльності, з'явилися численні партії. При цьому масовість у створенні партій ще не забезпечує реального впливу в політично неструктурованому суспільстві, а така досить могутня партійна структура, як комуністична, в основному має електорат потенційно економічно неактивного населення, що не може істотно змінити хід подій.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз умоглядних уявлень і реальних поглядів на розвиток суспільства в умовах переходу до ринку і відкритого суспільства

Задуми і декларації (початок 90-х рр.)	Реалії та перспективи (2001 р.)
<ul style="list-style-type: none">- Розвиток класичних основ демократії.- Громадянська відповідальність.- Збереження стабільності.- Формування громадянського суспільства з високою мораллю та повагою до професіоналізму.- Суспільні і державні інститути сприяють розвитку особистості.- Наявність багатопартійності.- Громадський контроль за діяльністю політичних і державних структур.- Збереження середнього класу суспільства.- Самореалізація особистості.- Підвищення впливу держави на суспільний розвиток.	<ul style="list-style-type: none">- Численність партій, що не мають реального впливу в політично неструктурованому суспільстві.- Слабкість громадянських інститутів.- Масова недовіра серед людей.- Недовіра до політичних партій і державних інститутів.- Моральна нелегітимність значної маси процесів, що відбуваються в економіці.- Суперечність між менталітетом і способом виживання, або боротьба між колективізмом й індивідуальною поведінкою.- Надмірне соціальне розшарування.- Відсутність соціально значимих цілей.- Формування споживчої моделі поведінки населення.- Міжконфесійні протистояння, що розшаровують масову свідомість і формують високий ступінь недовіри до церкви.

У результаті виникла масова недовіра до дрібних політичних партій, а також і до багатьох державних інститутів, що формує песимістичний настрій щодо майбутнього. В реальній ситуації принцип багатопартійності, на який покладали стільки надій, виявився не працюючим. **Завдання політичної реформи полягає в тому, щоб у суспільстві ініціювалися об'єднавчі процеси.**

Крім того, замість очікуваного формування суспільства, у якому цінуватиметься мораль і матиме місце повага до професіоналізму, виявлено, що колишня система була в цьому і багатьох інших відносинах справедливішою, оскільки вона не допускала надмірного соціального розшарування, як це має місце сьогодні. Природно, що таке розшарування є потенційно дестабілізуючим фактором.

Очікувалося, що рівень життя населення буде підвищуватися внаслідок політичного й економічного реформування, а це означає, що середній клас, який існував у колишній системі, зберігатиметься і відчутно впливатиме на подальший розвиток. У результаті ж надмірного соціального розшарування утворилася значна маса бідних і збіднілих людей проти незначної маси надзвичайно багатих і просто багатих, що призвело до витиснення середнього класу. Питання про його відновлення в суспільстві і відповідно реанімації поваги до нього та його діяльності у подальших трансформаціях суспільних і економічних змін перетворилося на одне з найактуальніших завдань. Держава повинна змінити підходи стосовно політики доходів, що є необхідною, хоча й не достатньою, складовою на шляху до формування середнього класу.

Відсутність громадянських інститутів не дозволила реалізувати систему суспільного контролю і відтворити громадську мораль, яка дозволяє мати в реальності надійний громадський контроль за діяльністю політичних, державних і бізнес-структур. Через неконтрольованість з боку суспільства склалися багато проявів, які з огляду на моральні цінності є далеко не бездоганними. Насамперед це стосується процесів, що відбуваються в державній владі й економіці. Моральна нелегітимність, незважаючи на те, що багато в чому її було підкріплено законами, ще довго залишатиметься такою, що природно гальмуватиме процес перетворень і підтримуватиме високий рівень недовіри до законодавчого процесу. Саме тому політична реформа майбутнього повинна, якнайшвидше, задіяти сили, здатні сконцентрувати законотворчу діяльність у руслі конструктивного співробітництва і масової зацікавленості в результатах реформ, на відміну від потреб олігархічних угруповань.

На цьому шляху залишаються не розв'язаними суперечності між менталітетом і вимушеним способом виживання. Тобто відбувається боротьба між колективізмом минулого й індивідуалізованою активністю, якої потребує сучасна модель розвитку, – і ця значна суперечність є історично притаманною. Тож задача гармонізації постає перед усім суспільством, його інститутами, державою, церквою, партіями і рухами з тим, що в народі України не був втрачений дух взаємопорозуміння, взаємодопомоги, відкритості в особистих стосунках, тобто все те, що дозволяє людині в оточуючому середовищі залишитися морально вдоволеною.

Особливу роль у цьому мала б зіграти церква, але її діяльність в Україні через міжконфесійні протистояння поглиблює розшарування масової свідомості і підсилює ступінь недовіри до себе, хоча церква могла б сприяти формуванню в суспільстві соціально значимих цілей замість формування споживчої моделі поведінки населення, що “розквітала” унаслідок здійснених реформ. У цій частині і державі, як ініціатору подальших політичних і економічних реформ, слід було б переглянути свою модель в цій частині.

Істотні зміни мають відбутися надалі й у моделі трансформаційного процесу в економіці. У табл. 3 представлено порівняльний аналіз окремих її складових на початку перехідного періоду і тих, що мають місце після 10 років перетворень.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз уможливлених і реальних поглядів на трансформаційні процеси в економіці на шляху переходу до ринку і відкритого суспільства

Задуми і декларації (початок 90-х рр.)	Реалії та перспективи (2001 р.)
<ul style="list-style-type: none">- Швидкі й ефективні зміни в економіці з мінімальними витратами.- Прогресивні структурні зрушення та ефективний розвиток.- Становлення нових факторів розвитку.- Чесність ведення бізнесу й ефективно діюча судова система.- Вільна конкурентна боротьба товаровиробників.- Вільне входження до світового економічного простору.- Ефективне підприємництво на основі приватної ініціативи.- Високий рівень оплати праці та зростання особистого споживання.	<ul style="list-style-type: none">- Повільні зміни і значні втрати як у рівні розвитку, так і у рівні життя.- Деградація структури економіки і, передусім, її промислового комплексу.- Відсутність довгострокових ресурсів і, по суті, створення рентної моделі економіки.- Замість судових розглядів – часті кримінальні розбирання.- Монополізм і домінування олігархічних угруповань.- Борговий характер економіки.- Високий ступінь залежності від зовнішніх факторів.- Ізольованість від прогресивних інтеграційних процесів.- Економічне зростання у традиційних сферах економіки замість прогресивних структурних зрушень на базі інноваційного розвитку.- Нагромадження капіталу внаслідок приватизації, а не заощаджень.- Масова бідність, відсутність ринку праці і недооцінка вартості робочої сили.

Після ейфорії очікуваних швидких і ефективних змін в економіці з мінімальними втратами одержано результати, які виявилися зовсім іншими.

По-перше, зміни відбулися, відбуваються і будуть відбуватися повільно, оскільки справа не лише у відмовленні від адміністративної планової системи управління економікою і переході до лібералізованих економічних відносин. Проблеми виникають у здійсненні значних за характером інституціональних змін, у тому числі в створенні приватного сектора економіки, що діяв би за законами нагромадження капіталу, а не за рахунок привласнення нагромадженого раніше, як це відбулося і відбувається насправді в даний час.

Деструктивного характеру набули зміни в економіці, і особливо в промисловості, хоча й має місце економічне зростання вже протягом двох років.

Не виключено, що воно буде і в подальші рік-два, хоча й з меншими відсотками. Але загрози для чергової дестабілізації економіки ще не ліквідовані, а масштабні структурні перетворення прогресивного характеру – з вивільненням робочої сили, створенням реального ринку праці і відповідною вартістю робочої сили – ще попереду.

По-друге, адаптація до нових умов індивідуалізованої поведінки та можливість діяти за цими законами пов'язана як з особливостями менталітету, так і зі змінами у рівні освіти. Це також ще попереду, і швидко ці процеси як не відбувалися, так і не відбуватимуться.

По-третє, необхідність погодження внутрішньої економічної політики відповідно до реалій взаємин із зовнішнім світом, значною мірою ще попереду, оскільки українська економіка – це мала відкрита економіка. Реалізація незалежної економічної політики можлива за допомогою досить специфічних механізмів, які ще відсутні і спостерігається, скоріше, шоківий характер зовнішніх впливів, що значною мірою впливатиме негативно і на стан справ в економіці, і на характер дій уряду та економічну політику.

Очікувалося, що досить швидко будуть задіяні довгострокового характеру фактори економічного зростання. Разом з тим, як уже згадувалося вище, відтворено економічну модель, хоча і з багато в чому новим економічним механізмом, але яка використовує багато в чому ресурси минулого, а власні та сучасні створює занадто повільно. Це обумовлює в подальшому необхідність здійснення істотних змін в економічній моделі з метою відтворення інноваційної моделі розвитку з відповідними змінами в суспільстві, що повинно мати ознаки інформаційного. Створення такої моделі економіки – це справа довгострокової стратегії.

Починаючи реформи, суспільство й уряд сподівалися, що ведення бізнесу буде чесним, прозорим з ідеальними умовами конкуренції. Проте монополізм і олігархізм в економіці стали домінуючими і значимість змін, які тут мають відбутися, є незаперечною.

На шляху до нової економіки нам треба буде перебороти борговий характер економіки як у внутрішніх, так і у зовнішніх економічних відносинах. Особливо неприємною є боргова залежність України від зовнішніх кредиторів, і це може в середньостроковій перспективі погіршитися, що матиме значний негативний вплив, особливо якщо врахувати, що до України можуть висувати вимоги істотно обмежувального характеру. Саме тому слід передбачити розробку альтернативних сценаріїв розвитку економіки з урахуванням необхідності акумулювати відповідні внутрішні ресурси. Їхнє використання забезпечить можливість вести рівноправні партнерські взаємини, не обтяжені борговими зобов'язаннями, що призводять до диктату з боку кредиторів і міжнародних фінансових інститутів.

По суті економічне зростання 1999–2001 рр. стало результатом пристосування традиційної економіки, для якої характерне, насамперед, домінування в ній важкої промисловості (металургія, хімічна промисловість, машинобудування), до збільшеного попиту, передусім у Росії, що і дало позитивний ефект. На сьогодні це означає, що формується неефективна інтеграція у світову економіку, оскільки галузі, завдяки яким це відбувається, мають порівняно з іншими галузями невелику додану вартість і характеризуються великою енергомісткістю виробництва. Виняток складають лише галузі легкої промисловості, а також лісова і деревообробна, але їхня питома вага в експорті є низькою. Інтеграція України у світовий економічний простір, що відбувається за рахунок традиційних виробництв і є не вигідною. У стратегічному плані нам варто задуматися над змістом подальших реформ, оскільки ситуація, що склалася, консервує стару економіку, тобто те, від чого ми хотіли відійти. В стратегічному плані можна сказати, що поки що має місце традиційна економіка, а не нова економіка зі сформованими стратегічними ресурсами довгострокового розвитку.

Історичний досвід свідчить, що реальна сила держави як найбільш розвинутого суспільного інституту насамперед залежить від його підтримки громадянським суспільством, від того, наскільки адекватно вона відбиває пануючі суспільні ідеї і пріоритети, і відповідно підтримується політичними силами. Для цього необхідно активізувати всі конструктивні сили суспільства, надати їм реальні можливості для участі у розв'язанні найважливіших соціально-економічних і політичних проблем. Єдино можливий шлях до здійснення зазначеної мети – розвиток, насамперед, інститутів громадянського суспільства і місцевого самоврядування, тобто організацій, що виражають глибинні інтереси широких верств суспільства і здатних розв'язати творчу ініціативу громадян, захищати їхні права і контролювати бюрократичний апарат. Усе це мала намір забезпечити ще “перебудова”, коли в 1998 р. було висунуте гасло “демократизації”. Але тоді процес демократизації пов'язувався з демократизацією самої КППС. Сьогодні йдеться про підвищення ролі асоціацій підприємців, профспілок, спілок споживачів, кооперативів у прийнятті і здійсненні найважливіших рішень, що торкаються життя і добробуту середнього громадянина.

У процесі проведення українських реформ відбулося надмірне дистанціювання держави від економічної сфери, що призвело до втрати основних захисних і системоутворюючих функцій служіння держави суспільству. Разом з тим, держава виступила як ініціатор економічних реформ. Але сьогодні ясно, що без тісного співробітництва держави з організаціями громадянського суспільства успішне реформування вітчизняної економіки і проведення активної економічної політики є якщо і можливим, то тільки з дуже і

дуже повільним просуванням вперед, скоріше, під тиском зовнішніх факторів, але аж ніяк не використанням внутрішніх. Це обумовлює зміну пріоритетів державної політики в напрямку соціалізації держави.

Досвід останніх років показав однобічність і недостатність головних гасел трансформаційної перебудови. Політика лібералізації, макроекономічної стабілізації, приватизації, будучи багато в чому досить обґрунтованою, разом з тим не забезпечує очікуваного довгострокового економічного зростання. У країні зберігався так званий “інституційний вакуум”. Відсутні цілі та стимули для мотивації поведінки більшості громадян і організацій як активних суб’єктів ринку.

У ринковій економіці вся економічна діяльність розглядається як різноманітна сукупність операцій з продуктами, доходами і фінансовими інструментами шляхом взаємодії між інституційними одиницями (секторами) чи в межах цих одиниць. Групування інституційних секторів здійснено відповідно до ринкових критеріїв виробництва і прибуткового продажу товарів і послуг, а також неринковими методами обслуговування населення на засадах пільгового або безкоштовного задоволення їхніх індивідуальних і колективних потреб.

Роль інституцій у житті організованого суспільства в цілому винятково висока. На цьому тлі побудовано численні теорії суспільного розвитку, насамперед політичного напрямку. Інститут – сукупність формальних (зафіксованих юридично), неформальних (зафіксованих у повсякденному праві, тобто в звичаях і традиціях) і спонтанно визначених меж, які структурують взаємодію індивідів в економічному, політичному і соціальному житті. Разом з тим, чисто економічні аспекти взаємодії між інституційними одиницями мають великий сенс. В останні роки набирає силу новий інституціоналізм – як на Заході, так і на Сході. Методологічно він відштовхується від аналізу індивідуальних поглядів людей, а правові, організаційні та інші відносини розглядаються як наслідок безпосередньої взаємодії індивідів. Інституційні критерії базуються на обліку конкретно-історичних умов тієї чи іншої країни, наступності традицій, ідей, духовного світу населення, системи ціннісних уявлень. Проте, ці критерії не зводяться до суцільно психологічних ознак, а побудовані на взаємодії між окремими елементами, що породжує визначену цілісність економічної системи взагалі і при цьому має ґрунтовну політичну підтримку.

Концептуально інституціоналізм виходить з принципу цілеспрямованої організаційної взаємодії, коли індивідуальні інтереси людей залучено в діяльність структурних утворень, а приналежність до них наділяє людей певним статусом з відповідними правами й обов’язками. Інститут виступає способом узгодження частини і цілого, але таким чином, що кожна частина (група) має риси системи й організаційну самостійність, яка не пов’язана з обов’язковою адміністративною підпорядкованістю і самостійно забезпечує різного роду

діяльність: з одного боку – громадянську політику, а з іншого боку – господарську.

Без такого роду інститутів національна економіка не здатна до саморозвитку, переходу на траєкторію довгострокового економічного зростання. У світовій економіці діє приблизно 20 тисяч великих фірм, з них 500 задовольняють умовам глобальної конкуренції. Серед цих корпорацій 203 є американські, 105 – європейські, 2 – російські; немає жодної української.

Дві третини світової торгівлі складають внутрішній оборот транснаціональних компаній. Їхні успіхи безпосередньо пов'язані з державною науково-технічною політикою відповідних країн.

У перехідний період першочергового значення набуває процес формування нового співвідношення різних форм власності. Очевидно, що запозичені настанови відносно частки державного сектора, корпоративної власності, приватної й іноземної власності, здатні лише копіювати чужий досвід, зовсім не завжди відповідають дійсним потребам національної економіки. Так, в Україні відсутні базові підстави для роздержавлення національних економічних систем загального користування, таких як енергетика, шляхи сполучення, зв'язок і телекомунікація, підготовка кадрів.

Паралельно з перетворенням відносин власності формується інституціональна система взаємодії різних власників. Це означає, у першу чергу, визнання загальних правил поведінки суб'єктів господарювання і створення державних і недержавних інститутів, які забезпечують нормальне функціонування всіх сфер і суб'єктів, включених у процес ринкової взаємодії, договірних форм кооперації суб'єктів ринку.

Виникнення нової проблеми – формування ефективного для суспільства власника – передбачає соціальний і, насамперед, правовий захист українського суспільства від неефективного власника.

Зміна відносин власності в Україні, тобто приватизація і перехід державних підприємств у приватну власність, не забезпечили поки що підвищення ефективності економіки. Наміри перетворити адміністративно-командну систему в ортодоксальну неокласичну модель з максимально можливою ринковою свободою виявилися економічним романтизмом.

Вирішальна роль в економічних перетвореннях належить системі пріоритетів, якої дотримується виконавча влада. У цьому зв'язку слід зазначити, що в реальній ієрархії пріоритетів останніх років на перше місце були поставлені інституційні реформи. Це призвело до заміни принципу “виробництво заради виробництва” принципом “інституційні зміни заради інституційних змін”. Реалізація такої системи пріоритетів насправді означала, що мету підвищити ефективність виробництва було принесено в жертву настанов-

ленням на проведення інституційних реформ, і насамперед приватизації, що мала багато в чому політичний підтекст.

Тепер стає все очевиднішим, що без наочних результатів у сфері виробництва й у справі вирішення соціальних проблем будь-які інституційні зміни не відповідають суспільно значимим інтересам. Таким чином, продовження інституційних реформ має підпорядковуватися завданням підвищення ефективності виробництва.

У теорії і на практиці однієї з найбільш важливих функцій будь-яких інститутів є скорочення трансакційних витрат. За наших умов процеси руйнування старої інституційної структури і відновлення нової виявилися значно розірваними в часі. У результаті трансакційні витрати зросли багаторазово, причому цей процес носив мультиплікативний характер. За експертними оцінками, трансакційні витрати зросли в різних областях з 10–20 до 30–50 % від рівня цін кінцевого споживання. Таке навантаження не здатна витримати без втрат навіть найрентабельніша економіка.

Таким чином, ключовою задачею формування нової інституційної структури української економіки є становлення нової системи коопераційних зв'язків. Руйнування радянської інституційної структури, побудованої в основному на використанні посередницької монополії, призвело до різкого збільшення попиту на трансакційні послуги і створило ситуацію ненасиченого ринку цих послуг. Це спричинило, з одного боку, “вимивання” складних, дорогих і довгострокових послуг, а з іншого боку – безпідставне завищення конкурентних переваг для фірм, що надають дрібні, прості поточні послуги, що не вимагають високих витрат, розвинутої інформаційної й організаційної інфраструктури. Склався структурно не збалансований ринок трансакційних послуг: “перегрітий” ринок примітивних послуг і деградуєючий – складних. Для значних сегментів товарних і інвестиційних ринків відсутність крупних посередників виявилася згубною. Висока собівартість трансакційних послуг визначалася в ці роки переважно такими факторами: відсутність власної інфраструктури для посередницького сектора; необхідність придбання інформації, програмних продуктів, розробки баз даних, апробації і тиражування нових господарських технологій з “ноу-хау”; малий масштаб і нерегулярність угод, високі ризики, що, мабуть, заклалися в собівартість посередницьких послуг; дефіцит професійних кадрів, матеріальної бази й інформації. Тому однією з центральних задач прийдешньої економічної політики стає формування великих, конкуруючих між собою стратегічних посередників, що, насамперед, не мали б олігархічних ознак.

Сучасна держава призначена для формування якісно нового й ефективного управління держмайнtimer. Посилення регулювання з боку держави передбачає розробку і впровадження відповідної законодавчої бази, загально-

прийнятих правил, кодексу господарської поведінки суб'єктів ринку і самої держави, протидії корупції й організованої злочинності. Це необхідно для сприяння процесам закріплення багатоукладності і господарчої рівноправності різних форм власності, вільному підприємництву і конкуренції, зростанню доходів підприємств і найманих працівників з метою нагромадження коштів для задоволення соціальних потреб, збільшення платоспроможного попиту.

Надмірне соціальне розшарування, що має місце в перехідних економіках, стає базою для соціальної і політичної нестабільності. Воно є наслідком реалізації моделі формування ринкової економіки на принципах лібералізму з мінімізацією ролі держави замість посилення його відповідальності у всіх відносинах, що відповідає принципам соціально орієнтованої ринкової економіки європейського напрямку. Таке положення суперечить нашій спрямованості, у тому числі і політичній, убік Європейського співтовариства. По суті ми маємо багато в чому американізований варіант реформування при надзвичайно слабких суспільних і, особливо, громадянських інститутах, завдяки чому особистість не може не тільки реалізувати себе, а навіть виявити. Останнє веде до політичної нестабільності замість політичного і соціального консенсусу на шляху подальших перетворень, у тому числі й у частині демократизації життя. У таких умовах зацікавленість у високопродуктивній праці і мотиваційні механізми до нововведень для підвищення його ефективності нівелюються, при цьому активізується прагнення до швидкої наживи і споживання замість нагромадження. Останнє підмінюється процесами присвоєння і законного, і особливо незаконного, збагачення. Це генерує політичне протистояння і загострює соціальну незадоволеність замість солідаризації зусиль у напрямку демократизації суспільства і стабільного економічного зростання.

Шляхом вирішення зазначених проблем мають стати зміни в політичній системі, що можуть забезпечити політичну стабільність через досягнення консенсусу між політичними силами. Об'єднавчий процес політичних сил на цьому шляху є обов'язковим, оскільки домовленість між собою понад сотні політичних партій не можлива. Саме тому в питаннях синхронізації політичної й економічної реформ відповідальна роль приділяється об'єднаному політичному процесу і відповідно лідерам, які повинні і можуть це реально здійснювати. У свою чергу, держава повинна всіляко сприяти цьому процесу, категорично не допускаючи реалізації тези "розділяй і пануй", оскільки в такому випадку вона, говорячи образно, рубає гілку, на якій сидить.